מאיירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל
מרכז אנגלברג לילדים ולנוער

הפרויקט הלאומי של עולי אתיופיה

הפרויקט הלאומי של עולי אתיופיה: התכנית למניעת השימוש בסמים ובאלכוהול 2008

מחקר הערכה

רות ברוך-קוברסקי ◆ מרים כהן-נבות

המחקר הוזמן ומומן על-ידי הפרויקט הלאומי של עולי אתיופיה

דמ-09-544

הפרויקט הלאומי של עולי אתיופיה מהווה שותפות בין
איחוד הקהילות היהודיות-הפדרציה של צפון אמריקה (UJC),
ממשלת ישראל, נציגי הארגונים של קהילת יוצאי אתיופיה,
הסוכנות היהודית לישראל (JAFI), ג'וינט-ישראל (JDC) וקרן היסוד

מאיירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל
מרכז אנגלברג לילדים ולנוער
ת"ד 3886
ירושלים 91037
טלפון: 02-6557400
פקס: 02-5612391
כתובת באינטרנט: www.jdc.org.il/brookdale

פרסומים נוספים של מאיירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל בנושא זה

ברוך-קוברסקי, ר'; כהן-נבות, מ'. 2009. **הפרויקט הלאומי של עולי אתיופיה - מרכזי נוער 2008 - דוח הערכה שני.** דמ-531-09.

כהן-נבות, מ'; ברוך-קוברסקי, ר'; לוי, ד'; קונסטנטינוב, ו'. 2008. **תכנית SPACE של הפרויקט הלאומי של עולי אתיופיה: הסיוע הלימודי ומרכזי הנוער (2006/7-2005/6) - מחקר הערכה.** תמ-28-08.

כאהן-סטרבצ'ינסקי, פ'; ואזן-סיקרון, ל'; לוי, ד'. 2008. **תכנית נוער "מסיכון לסיכוי" – ממצאי מחקר ההערכה.** דמ-515-08.

כאהן-סטרבצ'ינסקי, פ'; יורוביץ, ל'. 2006. **התמודדות עם צורכיהן של נערות בשירותים לנוער בישראל**. דמ-475-06.

כאהן-סטרבצ'ינסקי, פ'; יורוביץ, ל'; קונסטנטינוב, ו'; אפרתי, ר'. 2005. **מאפיינים וצרכים של הנערות המטופלות בשירות לנערות וצעירות - משרד הרווחה.** דמ-465-05.

להזמנת פרסומים ניתן לפנות למאיירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל, ת"ד 3886, ירושלים 91037,
טל': 02-6557400, פקס: 02-5612391, דואר אלקטרוני: brook@jdc.org.il

ניתן לעיין בפרסומים אלה גם באתר המכון: www.jdc.org.il/brookdale

תמצית מחקר

מבוא

התכנית למניעת השימוש בסמים ובאלכוהול הנה חלק ממגוון התכניות הכלולות לבני נוער יוצאי אתיופיה בפרויקט הלאומי של עולי אתיופיה. התכנית מופעלת על-ידי עמותת "אפשר" בשיתוף הפרויקט הלאומי של עולי אתיופיה, הרשות הלאומית למלחמה בסמים ואלכוהול, המשרד לקליטת העלייה ומשרד הרווחה והשירותים החברתיים.

התכנית הוקמה כתכנית רגישת תרבות המיועדת לבני נוער יוצאי אתיופיה בכיתות ז' עד י"ב ולהוריהם. התכנית התגבשה מתוך ההבנה כי בקרב חלק מבני הנוער אלה קיימים דפוסי התנהגות שליליים הקשורים לשתיית אלכוהול, ובמידה מועטה יותר - לשימוש בסמים. במטרה למנוע התנהגויות מסוג זה, התכנית פועלת לחיזוק התפיסה העצמית ותחושת המסוגלות של בני הנוער ושל הוריהם ולחיזוק הקשר בין ההורים לילדיהם, לצד הקניית ידע על ההשפעות והסכנות שבשימוש בסמים ובאלכוהול. הנחת היסוד בתכנית היא כי חיזוק הכוח הפנימי של בני הנוער יגביר את כושר עמידתם בפני לחצים, בהם שימוש בסמים ובאלכוהול. לצורך כך, מפעילה התכנית קבוצות קטנות (10-14 משתתפים) של בני נוער יוצאי אתיופיה גילאי 12-19, המתכנסות לכ-25 מפגשים. שני מנחים מטעם התכנית מעבירים לבני הנוער תכנים מגוונים בנושאים הקשורים לשימוש באלכוהול ובסמים, להעצמה ולמסוגלות אישית ולחיזוק הקשר בינם ובין הוריהם. במקביל, מעבירים מנחי התכנית מספר מפגשים גם להורי בני הנוער וכשלושה מפגשים משותפים לבני הנוער ולהוריהם.

התכנית החלה לפעול בשנת 2005 בחמש קבוצות בחמישה יישובים שונים. עד שנת 2008 התרחבה הפעלתה באופן משמעותי: 26 קבוצות שונות פעלו בעשרים יישובים ברחבי הארץ. במהלך שנות הפעלת התכנית התבססו דרכי הפעולה והתפיסות המתוות את דרך עבודתם של המנחים.

מטרת מחקר ההערכה הייתה לספק משוב לחיזוק הפעלת התכנית ולשמש בסיס להמשך פיתוחה. המחקר עסק במספר נושאים:

1. המאפיינים של בני הנוער המשתתפים בתכנית
2. התכנים המועברים במסגרת התכנית
3. מידת שביעות הרצון ותרומות התכנית בעיני המשתתפים
4. הקשיים הכרוכים בביצוע התכנית וההצעות לשיפורה

שיטות המחקר

לצורך קבלת תשובות לשאלות המחקר, נאסף מידע כמותי ואיכותני. איסוף המידע הכמותי כלל שאלונים למילוי עצמי שהועברו לכל בני הנוער שהשתתפו בתכנית. בסך הכול, מילאו את השאלון 211 בני נוער (85% היענות). כמו כן, נאסף מידע איכותני מחמש קבוצות שונות: רואיינו המנחים המפעילים את התכנית ובני נוער ואמהות המשתתפים בתכנית. בנוסף לכך, נערכו תצפיות במפגשים של ועדות היגוי ונקראו סיכומים של מפגשי הקבוצות שכתבו המנחים.

מאפייני המשתתפים

בכל קבוצה בתכנית למניעת השימוש בסמים ובאלכוהול משתתפים כ-10-14 בני נוער. בממוצע, מגיעים לכל מפגש כתשעה בני נוער. בסך הכול, השתתפו בתכנית בשנת 2008 כ-250 בני נוער בעשרים יישובים שונים בארץ. התכנית מיועדת לבני נוער גילאי 12-19 (כיתות ז' עד י"ב), והגיל הממוצע של בני הנוער המשתתפים בתכנית הוא 15.5. רוב בני הנוער (71%) המשתתפים בתכנית הם ילידי הארץ, בנים ובנות בשיעור דומה. ל-16% מבני הנוער, בעיקר בנות, זו השנה השנייה בתכנית. רוב משתתפי התכנית (89%) הנם תלמידים בבית ספר, 10% סיימו השנה את לימודיהם בכיתה י"ב, ואחוז אחד מהם נשרו מלימודיהם.

המצב החברתי-כלכלי של בני הנוער יוצאי אתיופיה בכלל, ושל המשתתפים בתכנית בפרט, נמוך במיוחד בהשוואה לכלל האוכלוסייה היהודית בארץ. כמחצית בני הנוער המשתתפים בתכנית (47%) דיווחו כי במשפחותיהם אין מפרנס, וברוב המשפחות (89%) יש ארבעה ילדים ויותר.

רוב בני הנוער שהצטרפו לתכנית זוהו בידי אנשי מקצוע העובדים עמם כמצויים בסיכון. עם זאת, הם אינם נמצאים בקצה רצף הסיכון ואינם עושים שימוש מופרז באלכוהול או מכורים לסמים. נבחנו מספר התנהגויות סיכון של המשתתפים בתכנית, אחת מהן - הרגלי השתייה שלהם. מהדיווחים עולה כי 39% שתו אלכוהול לפחות פעם אחת עד מצב של שיכרות. נראה כי תופעת שתיית האלכוהול רווחת בקרב בני הנוער, ועל כן יש חשיבות רבה לפעילות המניעה שמקיימת התכנית. בנוסף, 17% מהמשתתפים בתכנית ציינו כי שתו אלכוהול עד כדי שכרות בחודש האחרון, שהוא למעשה מהלך החודש האחרון להשתתפותם בתכנית.

תחומי התוכן של התכניות

לתכנית שלושה תחומי תוכן מרכזיים המקבילים ליעדים שהתכנית הציבה לעצמה, וסביבם נעות הפעילויות השונות:

- **הקניית ידע בנושא סמים ואלכוהול** - רוב בני הנוער (84%) חשים כי התכנית סיפקה להם במידה רבה מידע חדש לגבי אלכוהול וסמים, וכי התכנית הביאה לשינוי בדפוסי ההתנהגות הקשורים לשימוש באלכוהול. רוב בני הנוער ציינו תרומה זו במידה רבה או רבה מאוד. רק בודדים (5%) ציינו כי, לתחושתם, הם לא היו זקוקים למידע בנושא. ממצאים אלה מחזקים את חשיבות המענה שנותנת התכנית לצורך של בני הנוער בקבלת מידע בנושא.
- **העצמה והגברת מסוגלות אישית** - תחום זה הנו המרכזי ביותר בהפעלת התכנית, מתוך התפיסה כי שימוש באלכוהול ובסמים הִנו תסמין של הערכה עצמית נמוכה ושל תפיסות שליליות. בעיני בני הנוער, התכנית הביאה לשינויים משמעותיים בתפיסות העצמיות שלהם. לדוגמה, 80% מבני הנוער ציינו כי התכנית עזרה להם להבין דברים חדשים על עצמם, 79% ציינו כי התכנית חיזקה את היכולות שלהם לעמוד בלחץ חברתי ו-70% ציינו כי התכנית עזרה להם להבין מה הם ירצו לעשות בעתיד. בכל הנושאים הללו, רוב בני הנוער ציינו תרומה רבה או רבה מאוד.
- **חיזוק הקשר בין בני הנוער להוריהם** - התכנית משקיעה משאבים רבים בעבודה עם ההורים ובמפגשים משותפים לבני הנוער ולהוריהם על-מנת לחזק את הקשר ביניהם. פחות ממחצית בני

מאפייני התכניות

- מתשובות בני הנוער עולה כי הם חשים הערכה רבה למנחים בתכנית, כי למנחים אכפת מהם (93% מבני הנוער דירגו זאת "במידה רבה") וכי המנחים מקשיבים להם ומסייעים להם בפתרון בעיות יום-יומיות.

- לתכנית ניכרות נקודות חוזק רבות, ונראה כי היא עונה על הצרכים של בני הנוער ושל אמהותיהם, כמו הצורך במפגש עם עמיתים שייתן הזדמנות לחלוק חוויות ולשוחח על קשיים. כמו כן, ניכר כי התכנית מעוררת עניין בקרב בני הנוער; הם חשים שהם לומדים בתכנית דברים חדשים ומגוונים הקשורים לעולמם ולחייהם; והם נהנים מפעילויות התכנית. בני הנוער נשאלו לגבי תרומות התכנית בתחומים שונים. בודדים בלבד דיווחו כי הם לא נזקקו כלל לעזרה בתחומים אלה, דבר המצביע גם הוא על יכולת התכנית לספק מענה לצורכיהם.

- בצד אלה, העלו מפעילי התכנית ומשתתפיה הצעות המתייחסות לצורך בחיזוק השתתפותם של ההורים בתכנית והגברת מעורבותם; וכן, לבניית מערך מובנה להתמודדות עם איחורים, היעדרויות ובעיות משמעת של בני הנוער המשתתפים בתכנית. כמו כן, מתייחסות ההצעות לצורך בשינוי זמני הפעלת התכנית, כך שלא תגלוש לחופשת הקיץ, ולצורך בתוספת מפגשים שעלה עקב התחושה כי התהליך טרם הושלם. ל-16% מבני הנוער זוהי השנה השנייה בתכנית. בני הנוער והמנחים בקבוצות אלו ציינו לחיוב את המשכת מפגשי הקבוצה לשנה נוספת, והעמקת התכנים שבהם עסקה התכנית.

- בנוסף, עלתה התייחסות ליתרונות שיכולים להיות לתכנית, אם היא תופעל במרכז הנוער של הפרויקט הלאומי של עולי אתיופיה ביישוב, דבר שיאפשר מסגרת מובנית לפעילויות התכנית. הצעה זו עלתה גם בעקבות תחושה של חפיפה בתכנים של תכניות שונות אשר מיועדות לבני נוער יוצא אתיופיה ולהוריהם הפועלות ביישוב. וכך עלה הצורך למנוע חפיפה או לחילופין לבצע חפיפה מושכלת בין התכניות, תוך חיזוק שיתוף הפעולה והתיאום ביניהן.

סוגיות לדיון

מתוך ממצאי המחקר שנאספו בשאלונים ובראיונות עלו מספר סוגיות עקרוניות שיש מקום לדון בהן במסגרת התכנית:

- **בהינתן תקציב מוגבל, האם להעמיק באותה תכנית למען אותם בני נוער לשנה נוספת או להרחיבה לבני נוער נוספים ביישוב?**

מצד אחד, אחד האתגרים שצוינו היה התחושה כי התכנית נקטעת באיבה, וכי יש צורך בהמשך התכנית לשנה נוספת. זאת ועוד, מהראיונות עולה כי שנה שנייה בתכנית הנה המשך מוצלח ומתבקש למסיימי השנה הראשונה. מצד אחר, ניכרת תרומתה של התכנית, גם בהיקף הניתן כיום; אולי עדיף לחשוף בני נוער נוספים לתכנית ולהגדיל בכך את מעגל הנתרמים ממנה.

- **האם לפעול בצורה מכוונת להבאת אבות לתכנית?**

ברוב המקרים משתתפות בתכנית האמהות, ורק במקרים מעטים מגיעים גם אבות. לפיכך, נשאלת השאלה האם יש מקום לפעול במכוון להבאת אבות להשתתף בתכנית. כמו כן, אם יחלו להגיע לתכנית אבות רבים יותר, יש מקום לבחון האם יש לקיים מפגשים נפרדים לאבות ולאמהות או מפגשים משותפים. זאת, לאור ההבדל בדינמיקה הקבוצתית אשר תתפתח במקרה של מפגשים נפרדים או מעורבים.

- **האם יש מקום לבצע גם פעילויות המשלבות גם בני נוער שאינם יוצאי אתיופיה?**

בכל הקבוצות שלקחו חלק במחקר עלו נושא הדימוי השלילי ותחושת הזרות בחברה הישראלית של בני הנוער יוצאי אתיופיה, ושאלת הגדרת הזהות של בני נוער יוצאי אתיופיה החיים בחברה הישראלית. ייתכן שיש מקום לקיים פעילויות עם בני נוער שאינם יוצאי אתיופיה בנוסף לפעילויות התכנית, כחלק מתהליך ההעצמה ובניית הזהות, וחיזוק מקומם של בני הנוער יוצאי אתיופיה בתוך מערך החברה הישראלית.

ממצאי המחקר הוצגו בפני המעורבים בהפעלת התכנית ובמימונה, והם משמשים בסיס לדיונים משמעותיים על שיפור התכנית והמשך הפעלתה ברחבי הארץ.

המחקר הוזמן ומומן על-ידי הפרויקט הלאומי של עולי אתיופיה.

תוכן עניינים

1. מבוא..... **Error! Bookmark not defined.**
1.1 הפרויקט הלאומי של עולי אתיופיה..... **Error! Bookmark not defined.**
1.2 התכנית למניעת השימוש באלכוהול וסמים..... **Error! Bookmark not defined.**
1.3 מטרות המחקר..... **Error! Bookmark not defined.**
1.4 מערך המחקר ..... **Error! Bookmark not defined.**
2. מערך התכנית ..... **Error! Bookmark not defined.**
3. מאפייני בני הנוער המשתתפים בתכנית..... **Error! Bookmark not defined.**
3.1 מאפיינים חברתיים-כלכליים..... **Error! Bookmark not defined.**
3.2 התנהגויות סיכון ומצב חברתי ..... **Error! Bookmark not defined.**
3.3 התנהגות לימודית וציפיות להשכלה גבוהה ..... **Error! Bookmark not defined.**
3.4 קשר עם ההורים ..... **Error! Bookmark not defined.**
4. פעילויות בתכנית..... **Error! Bookmark not defined.**
4.1 נקודות חוזק..... **Error! Bookmark not defined.**
4.2 הצעות לשינוי או שיפור..... **Error! Bookmark not defined.**
5. תרומות התכנית בעיני בני הנוער והאמהות..... **Error! Bookmark not defined.**
5.1 ידע בנושא סמים ואלכוהול ..... **Error! Bookmark not defined.**
5.2 העצמה והגברת תפיסת המסוגלות האישית..... **Error! Bookmark not defined.**
5.3 תרומת התכנית לקשר בין הילדים להוריהם..... **Error! Bookmark not defined.**
5.4 תרומת התכנית למשתתפים בה שנה שנייה ..... **Error! Bookmark not defined.**
רשימת מקורות..... **Error! Bookmark not defined.**

רשימת לוחות ותרשימים

לוח 1: דיווח בני הנוער המגיעים לתכנית על מאפייני שתיית אלכוהול בקרבם, לפי מין ..... **ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.**

תרשים 1: פריסת התכנית למניעת השימוש בסמים ובאלכוהול בין השנים 2006-2008 ..... **ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.**

תרשים 2: תרומת התכנית למשתתפים בה, לפי דיווח בני הנוער .. **ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.**